

Posudek diplomové práce Michala Chalupského na téma:

„Reforma křtu v českých zemích od 15. do 17. století. Analýza liturgických textů“

Autor práce si vytkl za cíl „podat alespoň částečný obraz o křestní praxi“ v českých nekatolických církvích v 15.-17. století. Tato oblast, jak správně poznamenává, se dosud netěšila příliš velké pozornosti badatelů. Jeho práce je proto zajímavá již díky samotné volbě tématu, které dosud nebylo soustavněji zpracováno.

Metodicky postupuje tak, že provádí analýzu a komparaci šesti křestních liturgických formulářů z agend hlavních konfesijních proudů, které se ve vytčeném období vyskytovaly na našem území. Ve výběru jsou zahrnuty: (1) tištěná latinská „Agenda Pragensis“ (1476-1479), která pochází z prostředí římsko-katolické církve, (2) rukopisná latinsko-česká agenda z prostředí staro-utrakvismu (cca 1581), kterou autor pracovníčně nazývá – na základě lokace v křižovnické knihovně - „Křižovníci“, tři agendy novoutrakvistické: (3) tištěná „Agenda česká“ (1581) z prostředí ovlivněného luterstvím, (4) rukopisná „Agenda správy a posluhování církevního na Horách Kutných“ Václava Štefana Teplického (cca 1595-1597) a (5) největší tištěná předbělohorská agenda „Pravidlo služebností církevních“ Tobiáše Závorky Lipenského (1607), nakonec pak (6) souhrn liturgických formulářů Jednoty bratrské vydaný ve spisu Lukáše Pražského „Zprávy kněžské“ (1527).

Za „výchozí bod“ své komparace pojímá autor formulář „Ordo Romanus XI“ a dvě vydání „Taufbüchlein“ Martina Luthera (1523 a 1526). Při samotném rozboru pak průběžně sleduje, do jaké míry se agendy drží tradiční římsko-katolické formy křtu, anebo navazují na Lutherovy reformní formuláře, popř. představují formy nové. Často poučeně referuje také ke starším pramenům (např. Gelasiánskému sakramentáři, Mystagogickým katachezím Theodora z Mopsuestie etc.)

Práce má jasné členění: V první části autor předkládá „dějiny křtu“ (s. 14-24). Jedná se o nástin křestní praxe v Novém zákoně, v době apoštolských a církevních otců, v raném středověku a u Martina Luthera. Ve druhé části nacházíme stručné „představení agend“, z nichž pocházejí zkoumané křestní formuláře (s. 25-35). Těžisko práce představuje část třetí nazvaná „Tradice a naše agendy“, v níž autor představuje strukturu výše uvedených křestních formulářů a provádí jejich rozbor (s. 36-73). Osvětluje význam některých liturgických prvků a upozorňuje na jejich výskyt v dalších křestních formulářích. Analýzy a komparace jsou provedeny věcně a přehledně. Ve čtvrté části je předloženo závěrečné zhodnocení (s. 74-79). Práce obsahuje ne příliš rozsáhlý seznam literatury, který je rozčleněn na (a) soupis rukopisů a starých tisků, (b) další prameny a literaturu a (c) elektronické zdroje (s.81-84), a naopak poměrně obsáhlou přílohu s pracovním přepisem srovnávaných křestních formulářů (s. 85-132).

Výrazným kladem práce je, že autor hned v úvodu předkládá pracovní hypotézy, s nimiž do bádání vstupuje (s. 12). V závěru pak ve světle provedených rozborů tyto teze prověřuje. Nejprve věnuje pozornost tradici římsko-katolické, doložené v Agendě Pragensis, v níž pokládá za zásadní vliv Gelasiánského sakramentáře, Ordo Romanus XI a Ordo Romanus L, ale i některých starších forem. Ve vývoji této tradice pak spatřuje jako klíčový moment proměnu křtu „z iniciační slavnosti dospělých na iniciaci dětí“, což bylo doprovázeno zánikem katechumenátu a zahrnutím (některých) úkonů, prováděných v rámci sedmi skrutinií, do jednoho aktu křtu (s. 74). – Další výsledky rozborů potvrzují

autorův výchozí předpoklad, že staro-utrakvistický křestní formulář úzce navazuje na římsko-katolický rítus, reprezentovaný Agendou Pragensis. Obsahuje četné exorcismy, exsuflaci, znamení kříže etc., křest se děje ponořením. Současně však autor upozorňuje, že pod vlivem husitství se staro-utrakvistická agenda (podobně jako i agenda Lukáše Pražského) vrací k někdejší praxi staré církve, v níž byl křest – a to i v případě dětí - spojen s následným vysluhováním eucharistie (s. 51 a 75). Novum spočívá také v užívání mateřského jazyka místo latiny. – Další ověřenou tezí je zjištění, že novo-utrakvistické formuláře menší či větší měrou navazují na Lutherovu křestní formu zjednodušením obřadů a vypuštěním některých prvků (např. exorcismů či pomazání olejem), zavedením čtení z Mk 10,13-16 oproti tradičnímu čtení z Mt 19,13-15, převzetím tzv. Modlitby potopy či důrazem na promluvu kněze a roli kmotrů. Křest je prováděn politím. Nechybí však ani návaznost na některé tradiční prvky (možnost exorcismu, odřeknutí se ďábla, interrogativní vyznání víry). - Nakonec autor ukazuje, že ještě více se z dosavadní tradice vymyká svébytná křestní forma Jednoty bratrské, která znovu zavádí křest dospělých, i když křest dětí jako takový neodmítá. Ve své křestní liturgii klade silný důraz na duchovní předpoklady křtěnce popř. kmotrů a jejich závazky, odstraňuje takřka všechny tradiční vnější úkony a zavádí některé nové (podání ruky na znamení přijetí do společenství a k večeři Páně). Nezvyklé je i provedení křtu omýváním rukou a tváře. Specifikem Lukášova, ale také Závorkova formuláře je rovněž konání křtu ve shromáždění celé obce věřících. - Průběžně si autor všímá, jaký postoj zaujímají jednotlivé agendy ke křtu dítěte nemocného, ohroženého blízkou smrtí (křest v nouzi) anebo nemanželského.

Pokud jde o obsahovou stránku této práce, za výraznější nedostatek pokládám to, že autor z ní záměrně a důsledně vytěsňuje teologii křtu (s. 11). Nedožíváme se nic o tom, jaká teologická koncepce křtu stojí za uspořádáním liturgických prvků v tom či onom křestním formuláři. Přitom je otázkou, zda je vůbec možné zabývat se liturgickým průběhem bohoslužby resp. svátostného obřadu bez ohledu na teologické předpoklady, z nichž obřad vyrůstá. Vytěsněním teologického pohledu na věc se předmět zkoumání vědomě omezuje především na rovinu vnějších znaků (signifikantů) a jejich výskyt popř. absenci v příslušných formulářích. Sémantická rovina jednotlivých prvků, totiž jejich význam (signifikát) je sice v konkrétních případech naznačen (např. s. 40 smysl exsuflace, s. 45 smysl obřadu soli etc.), ale celkový teologický význam křestní liturgie a jejího uspořádání zůstává hlouběji neprozkoumán. V důsledku této redukce dochází na některých místech práce k určité torzovitosti. Například pojednání o reformě "křestního pořádku Martina Luthera v bodě 1.5. obsahuje přehled jednotlivých liturgických prvků obsažených v Lutherových „Taufbüchlein“ s tak úsporným komentářem, že z něj není dostatečně zřejmé, v čem vlastně podstata Lutherovy reformy spočívá (nechceme-li Lutherovu reformu křtu chápat pouze jako redukcí příliš rozbujelé římské liturgie). Nápadný je nedostatek teologické reflexe křtu také na místech, kde se autor zmiňuje o tom, že Jednota bratrská odmítala platnost křtu římského a utrakvistického i provádění křtu v nouzi (s. 68), avšak nevysvětlí, jaké důvody ji k tomu vedly. Pouze na jednom místě zmiňuje, že „Lukáš nepřisuzuje samotnému křtu spásnou úlohu“ (s. 78). Více se o však o teologickém pojetí křtu v římské církvi, luterství, utrakvistismu a Jednotě bratrské nedozvíme.

Redukce teologické dimenze nachází svůj výraz rovněž v tom, že autor po celou dobu pracuje se zúženou definicí křtu: Křest chápe jako „základní iniciační obřad“ (s. 11), tedy jako rituál vstupu do církve (s. 14), k jehož ustanovení dal podnět Ježíš (s. 11, 14). Tomu odpovídá i jeho závěrečné zhodnocení vývoje křtu v době předreformační, v němž se omezuje na konstatování proměny v oblasti společenské („Křest se tedy stal jakousi povinností pro všechny, nikoli vstupním obřadem pouze pro vážné zájemce o vstup do společenství církve.“ s. 74) Zcela zde chybí zřetel k vertikální

dimenzi křtu, totiž k tomu, že křest není jen vstupní obřad do církevní organizace, nýbrž má také své teologické obsahy (např. dosvědčuje Boží milost, účast na Kristově smrti a vzkříšení (Ř 6,4), zrození k novému životu (J 3,5), odpuštění hříchů a přijetí za Boží dítě 1J 3,1 etc.). Autorově reflexi dále uniká také to, že nejen křestní rituál, ale také pojetí vztahu mezi křestním rituálem a skutečností, k níž křest referuje, podléhá dějinným proměnám (křest je chápán např. jako vlévání, znamení, svědectví či pečeť Boží milosti). Zmíněné faktory přitom logicky nacházejí svůj výraz v liturgické podobě křtu. Proto je škoda, že se autor nepokusil pohlédnout na zkoumané liturgické formuláře také pohledem teologa, navíc když svou práci nazval výrazem „Reforma křtu (...)“. Důležitou motivací liturgických inovací a reforem bývají totiž právě teologické předpoklady. Takto se lze jen mezi řádky domýšlet, jaké teologické postoje vedly k těm liturgickým projevům, které autor ve svých rozborech popisuje.

Pokud jde o formální stránku práce, je třeba ocenit to, že autor samostatně pracuje nejen s českými a latinskými starými tisky prostřednictvím databáze Manuscriptorium, ale také s rukopisy, jejichž přepis provedl a připojil v příloze. Práce obsahuje náležitý poznámkový aparát s uvedením užitých zdrojů. Jen na několika místech není zřetelné, zda autor čerpá z pramenů či ze sekundární literatury (na s. 14-17 odstavce „Didaché“, „Justin Martyr“, „Apoštolská tradice“, „Tertulián“, „Cyril Jeruzalémský“, „Egeria“). Na jiném místě (s. 31) chybí odkaz na studii Oty Halamy „Utrakvistické agendy při večeři Páně (in: *Coena Dominica Bohemica*, Praha 2006, s. 143), z níž autor zjevně čerpá biografické údaje o Závorkovi. Sekundární literatura, k níž autor přihlíží, je svým rozsahem spíše skromnější, což je zřejmě dáno autorovou soustředěností na vlastní práci s prameny. Jsou zde zastoupeny české publikace a anglicky psaná lexika. Za doplnění by stál alespoň odkaz na popis rukopisu křestního formuláře z křižovnické knihovny, který se nachází pod č. 71 v *Katalogu rukopisů křižovnické knihovny* od Jiřího Pražáka (Praha 1980, s. 70-71). Z hlediska jazykového je práce vydařená a obsahuje minimum překlepů a pravopisných chyb (snad jen poznámka k výrazům „witemberská agenda“ na s. 27 a „Witenberg“ na s. 30: správně se píše buď „wittenberská“ anebo česky „vitemberská“).

Souhrnně lze říci, že autor dostal cíli, který si v úvodu své práce vytkl, a představil liturgickou praxi křtu v českém nekatolickém prostředí doby reformační. Přesvědčivě doložil, že tato praxe byla velmi různorodá a zahrnovala jak přístupy konzervativní, navazující úzce na římský ritus, tak přístupy reformní, hledající inspiraci v luterství a/nebo provádějící vlastní inovace. Především díky pečlivé práci s prameny je tato diplomová práce zajímavým přínosem k historickému bádání o podobě křestní liturgie v době reformace. Jelikož splňuje všechny potřebné náležitosti, doporučuji ji k obhajobě a navrhuji hodnocení písmenem „B“.

Tabita Landová, Th.D., 8.6.2012

Při obhajobě práce se lze věnovat následujícím otázkám:

V čem jsou analyzované reformační křestní formuláře skutečně reformní? Co přinášejí nového?
V čem naopak přetrvává jejich vazba na tradici?

Jaké teologické koncepce křtu stojí za křestními formuláři z prostředí církve římsko-katolické, luterské, utrakvistické a Jednoty bratrské? Jak se do nich promítají?

Proč byl římský a utrakvistický křest pokládán v Jednotě bratrské za neplatný? Proč Jednota odmítala provádět křest v nouzi?